

DATACIJA U ISPRRAVAMA HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

Milko BRKOVIĆ, Zadar

Datacija ili formula datiranja u ispravama predstavlja jednu od prvih vidljivih spoznaja i jedan od osnovnih dokaza o stvarnosti i istinitosti dotičnog predmeta isprave. Ona je naime prvi pokazatelj vremena i više puta mjesta nastanka isprave, iako ponekad može biti i izostavljena u ispravama. Datacija služi kao veoma pouzdan kriterij za ocjenu autentičnosti isprave. Velike poteškoće historičarima stvaraju stare isprave koje nemaju dataciju. Kao diplomatska formula datacija potječe iz rimskog perioda, kad su u vrijeme Konstantina I. (306–337) carske odredbe, da bi bile pravovaljane, morale biti obskrbljene godinom i danom izdanja.¹ Čak je i mjesto datacije u srednjovjekovnim ispravama bilo preuzeto iz rimskog običaja, a u mnogim se srednjovjekovnim kancelarijama zadržalo do kraja njihova postojanja.

Formula se datacije obično sastoji iz dva dijela. To su: *datum* ili *datum temporale* i *actum*, koji je u nekim ispravama isto što i *datum geographicum*. U diplomaciji se dugo raspravljalo o tome kako te dijelove tumačiti. Većina se stručnjaka složila da se *actum* ipak odnosi na mjesto gdje je izvršen pravni akt o kojem isprava govori.²

U ispravama hrvatskih narodnih vladara datacija se po pravilu nalazi u protokolu i to odmah poslije *invokacije*. To pravilo vrijedi i za isprave crkvenih ustanova Hrvatske, osim što samo neke isprave u početku odstupaju od toga, da bi se pak u 14. stoljeću datacija isprava crkvenih ustanova potpuno »preselila« u *eshatokol*, što je pak imalo utjecaja na neke okolne domaće srednjovjekovne kancelarije, kao na primjer na bosansko-humsku srednjovjekovnu latinsku kancelariju, čije isprave također imaju dataciju u *eshatokolu*. Stoga onaj tko se bavi bosansko-humskim ispravama odmah može uvidjeti da utjecaj na tu kancelariju ne treba tražiti u ispravama Italije, Ugarske, Dubrovnika i Raške, već treba pogledati isprave najbliže susjedne kancelarije pa će odmah uvidjeti tko je imao najviše utjecaja na razvoj te kancelarije. O tome će biti više govora na drugom mjestu.

1 Theodor SICKEL, *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger*, Wien 1867, str. 218.

2 Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Leipzig 1889, str. 845.

Prva sačuvana datacija u ispravama hrvatskih narodnih vladara nalazi se u Trpimirovoj ispravi izdanoj u Bihaćima god. 852. (4. III), kojom on kao hrvatski vladar poklanja solinskoj nadbiskupiji crkvu i samostan sv. Jurja u Putalju zajedno s nekim posjedima za uzvrat što mu je nadbiskup Petar pribavio srebro za crkveno posuđe.³ Ona glasi: »Regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege, per indictionem XV sub die IIII Nonis Martii«. U Trpimirovo vrijeme u hrvatskoj kancelariji još nije uopćeno datiranje po kršćanskoj eri pa se različito datiralo isprave, najčešće po godinama vladanja nekog vladara, npr. *anni imperi* ili *regni*. Tako se u Trpimirovoj ispravi nalazi samo općeniti izraz *regnante* bez godine vladanja, što je i razumljivo kad se zna da su datiranja Lotareva vladanja bila razna i različita. Godine njegova vladanja neki broje od god. 820. a neki od 822. Srpnja 833. u Franačkoj je to prva godina, dok u Italiji trinaesta (umjesto dvanaesta), da bi srpnja 840. opet u Franačkoj bila dvadeseta.⁴ Indikcija te Trpimirove isprave je bizantska i to petnaesta (XV) koja traje od 1. IX. 851. do 31. VIII. 852. u koje razdoblje pada i 4. ožujka.⁵ Ona je ujedno prva i glavna oznaka Trpimirove isprave. Ujedno se spominje i vladavina lombardijskog kralja u Italiji Lotara franačkog (840–855), sina Ludovika I. Pobožnog (814–840). Lucius je XV. indikciju Trpimirove isprave tumačio pogrešno, tvrdeći da ona u vrijeme Lotara I. pada na godine 838. i 853.⁶ Međutim ta indikcija pada u godine 822., 837. i 852, budući je Lotar ukupno i u Bavarskoj i u Italiji i u Franačkoj vladao od god. 817. do 855. Farlati ispravlja Luciusovu 838. godinu u 837,⁷ na kojoj godini inzistira i Kukuljević.⁸ F. Rački najprije za tu ispravu uzima god. 837. kao i Farlati a onda, po uzoru na Dümmlera, opredjeljuje se za god. 852. Tu godinu opravdava iz dva razloga. Prvi je vladanje kralja Lotara I. a drugi je sama indikcija. Lotar je krunjen na Uskrs 5. travnja 822. u Rimu kao Ludovikov suvladar. On je nakon mnogih razmirica s ocem i braćom Verdunskim ugovorom u kolovozu 843, razdijelom Franačke na tri dijela, uz srednju Franačku dobio i dio Italije i vladao skoro do same svoje smrti 28. ili 29. rujna 855. godine. U tom razdoblju, dakle od krunjenja Lotara I. pa do njegove smrti, to jest od god. 822. do 855. »indictio XV« dolazi tri puta. Naime god. 822., 837. i 852. Trpimirova isprava nije mogla biti zdana ni god. 822. ni 837. jer sam Trpimir u njoj spominje svoga prethodnika Mislava, za kojeg se pak zna da je živio god. 839.⁹ Godina 852. za XV. indikciju u Trpimirovoj ispravi priznata je i danas u historiografiji. Dodatak »Regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege«, koji pobliže definira navedenu XV. indikciju te isprave, ne označuje »annos regni« već samo odnos hrvatskog vladara Trpimira prema kralju Lotaru. Za pretpostaviti je da »anno dominice incarnationis« nije unešen u Trpimirovu ispravu iz razloga što je notar ove isprave upotrebljavao stariji način datiranja isprave (rimski) ili pak u hrvatskoj kancelariji taj

3 Jakov STIPIŠIĆ – Miljen ŠAMŠALović, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb 1967, str. 3–8. (dalje: J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I).

4 Hugo GROTEFEND, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, elfte verbesserte Auflage, Hannover 1971, str. 112.

5 Miho BARADA, Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra*, 7, Zagreb 1937, str. 22.

6 Johannes LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam 1666, str. 61.

7 Daniel FARLATI, *Illyricum sacrum*, III, Venecija 1751, str. 51.

8 Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, U koju godinu pada darovana listina Trpimirova, *Arkiv za poviestnicu jugoslavensku*, knj. XI, Zagreb 1872, str. 207–216, također i u *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I i u *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*, I, Zagreb 1877, str. 45.

9 Franjo RAČKI, Ocjene starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka, *Književnik*, I, Zagreb 1865/1866, str. 73.

element datacije još nije bio u upotrebi, iako ga već u to doba isprave novog rimskog carstva poznaju, odnosno on je u upotrebi od god. 801. ili se pak vrijeme postanka Trpimirove isprave dotična godina 852. samo po sebi podrazumjevala na osnovu već donesenih podataka. Navođenje franačkog kralja Italije Lotara ne znači da hrvatski knez Trpimir nije suvereni vladar.¹⁰ To će nam dokazati formula *devocije* o kojoj će biti govora na drugom mjestu i u sklopu intitulacije.

Već isprava hrvatskog vladara Mutimira, izdana četrdeset godina kasnije također u Bihaćima, god. 892. (28. IX), kojom taj vladar potvrđuje splitskoj nadbiskupiji Trpimirovu darovnicu iz god. 852, donosi element datacije »*anni incarnationis*« u obliku »*Anno utique sacre postquam Christus carnem de virgine sumpsit*«. To je šira forma umjesto kraće *ab incarnatione*, odnosno prema *stilus incarnationis*. Potpuna datacija te isprave glasi: »*Anno utique sacre postquam Christus carnem de virgine sumpsit octogesimo nonagesimo secundo, indictione undecima, sub die quarta Calendarum octobrium*«. ¹¹ Notar te isprave nije uzimao početak godine prema *calculus Pisanus* (25. III), odnosno devet mjeseci i sedam dana prije početka današnjeg računanja godine. Stoga treba paziti da se godini ove isprave dodaje jedna godina kako bi se poklapala s navedenom jedanaestom indikcijom koja je trajala od 1. IX. 892. do 31. VIII. 893. godine današnjeg računanja. Opširna i slična forma inkarnacije nalazi se i na poznatom natpisu hrvatskog vladara Branimira (879–892), nađenom u Muću, a glasi: »*Branimiri annorum Christi, sacra de virgine carne ut sumpsit, sunt DCCCLXXX et VIII*«. ¹² Oznaka godine u talijanskim i njemačkim javnim ispravama pada baš u vrijeme između Trpimirove i Mutimirove isprave, otprilike u god. 876. pa je razumljivo da je Mutimirova ima a Trpimirova nema, ¹³ kako smo vidjeli u citiranim datacijama. Navedena datacija Mutimirove isprave pored godine inkarnacije i indikcije sadrži i dan (28. IX) izdavanja isprave (sub die quarta Calendarum octobrium) koji odgovara 28. rujnu jedanaeste indikcije 892. godine. Treba napomenuti da se u vremenskom periodu između Trpimirove i Mutimirove isprave s obzirom na oznaku vremena po uzoru na rimski kalendar sve više običavalo po njemu označavati ne samo dani druge polovice mjeseca nego i prve, uzimajući pri tome kao pomoć *none* i *ide*. ¹⁴

Slijedeća sačuvana datacija u ispravama hrvatskih narodnih vladara potječe iz oko godine 950. Ona glasi: »*Anno dominice incarnationis DCCCCL indictione XII*«. Proširena je s dodatkom »*uicesimo quarto anno regni mei residens in paterno solio*« koji je inkorporiran u *intitulaciju*. Isprava u kojoj je sadržana ova datacija vjerojatno pripada kralju Krešimiru II. (949–969). Njome se poklanja devetorici zaslužnih i vjernih Hrvata otok Vranjic (Durana) i neke posjede u Solinu, a ovi na istom mjestu podižu crkvu posvećenu sv. Martinu, sv. Stjepanu papi i sv. Mariji i obdaruju je nekim posjedima. ¹⁵ Ova se datacija nalazi na svom standardnom mjestu, dakle odmah poslije invocacije što je skoro redovita pojava u ispravama hrvatskih narodnih vladara. Sastoji se iz godine, indikcije i godine vladanja kralja. Godina i indikcija su ispisane rimskim brojkama, a godina kraljeva vladanja slo-

10 Mihajlo LANOVIĆ, Ustavno pravo hrvatske narodne države, *Rad JAZU*, knj. 265, Zagreb 1938, str. 204, bilj. 108.

11 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 23.

12 M. BARADA, Dvije naše vladarske isprave, str. 60.

13 Josip NAGY, Diplomatičko-paleografske studije, *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu*, god. I, Zagreb 1925, str. 33.

14 Ibidem, str. 33, prema ERBEN, *Die Kaiser- und Königsurkunden des Mittelalters*, str. 331.

15 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 39–43.

vima i rednim brojem. Koliko je datacija važna diplomatska formula i sastavni dio isprave pokazuje se na ovom primjeru gdje upravo ona predstavlja najsporniji dio navedene isprave u kojem je došlo do sporne brojke DCCCL. Naime zna se da je prijepis te isprave nastao god. 1397. te je od naznačene godine nastanka isprave, to jest 950, prošlo 447 godina. U tom je međuvremenu moglo nastati više netočnih prijepisa među kojima je u jednom od njih krivo prepisan datum, odnosno godina. Izračunavanjem indikcije ove godine ($950 + 3/15$) vrlo se lako može doći do rezultata da godini DCCCCL. odgovara XIII. (trinaesta) indikcija a ne XII. (dvanaesta) koju nalazimo u ispravi. U vrijeme vladanja Mihajla Krešimira II, donatora navedene isprave, dvanaesta indikcija pada u godine 954. i 969. Taj je kralj doista bio na vlasti god. 950, ali tada nije bila dvadeset i četvrta godina njegova vladanja (vicesimo quarto anno regni mei residens in paterno solio). Prema prihvaćenoj genealogiji hrvatskih vladara redoslijed bi poslije kralja Tomislava bio slijedeći: Trpimir II. (928–935), Krešimir I. (935–945), Mislav (945–949), Mihajlo Krešimir II. (949–969), Stjepan Držislav (969–997) etc. Iz ove kronologije, odnosno redoslijeda hrvatskih narodnih vladara, proizlazi da je autor navedene isprave Mihajlo Krešimir II. vladao dvadeset, a ne dvadeset i četiri godine, kako to navodi njegova isprava. Tu se nejasnoću može tumačiti historijskim okolnostima uz pomoć drugih izvora. Naime, kralj Mihajlo Krešimir II. došao je na vlast pomoću bana Pribine, koji je ubio Krešimirova prethodnika i takmaca Miroslava.¹⁶ U činjenici koju donosi Porfirogenet, kazujući nam da je Miroslav vladao svega četiri godine do svoje kobne smrti, vjerojatno se nalazi rješenje problema godine u ispravi o kojoj je riječ. Činjenica je naime da je pitanje nasljedstva Krešimira I. izazvalo spor između Miroslava i Mihajla Krešimira II, koji su vjerojatno bili braća. U tom se suparništvu Miroslav održao na vlasti četiri godine. S druge je strane Mihajlo Krešimir II. smatrao sebe jedinim zakonitim nasljednikom Krešimira I. a Miroslava uzurpatorom prijestolja, pa se prema tome može pretpostaviti da je Mihajlo Krešimir II. smatrao sebe zakonitim vladarom već od 945. U prilog tomu je i to što historiografija ni do danas nije rasvijetlila što se doista događalo u Hrvatskoj tokom tih burnih godina dok je vladao Miroslav. Ako je to zaista tako, onda bi Mihajlo Krešimir II. vladao doista dvadeset četiri godine, te bi dvadeset četvrta godina njegova vladanja (vicesimo quarto anno regni mei residens in paterno solio), koja se navodi u formuli intitulacije a pripada formuli datacije, padala upravo u god. 969. to jest otprilike u zadnju godinu njegova života. Naime, Toma naddakon donosi da je god. 970. vladao Stjepan Držislav, sin Mihajla Krešimira, čemu se može dodati da XII. indikcija iz navedene isprave upravo odgovara god. 969. Stoga iz analize ove datacije i pokušaja rješavanja povijesnih okolnosti nastanka dotične isprave proizlazi da godina postanka te isprave Krešimira II. može biti samo 969, kojoj odgovara XV. indikcija.¹⁷ U protivnom je krivo napisana indikcija, a budući da ona nije osobito pouzdan element datacije ne smijemo se suviše na nju osloniti.

Datacija isprave kralja Petra Krešimira IV. (1058–1074) izdane u Biogradu mjeseca veljače 1060. glasi: »Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi millesimo L^{mo} VIII°, indictione X. Regnante Cresimiro, rege Chroatorum et Dalma-

16 Konstantin FORFIROGENET, *De administrando imperio*, glava 31, prema F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, str. 398.

17 Jakov STIPIŠIĆ, Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, vol. 6, Zagreb 1969, str. 80–81.

tiarum, mense februaryo», a u drugoj i široj verziji isprave »Anno incarnationis Iesu Christi omnium dominatis millesimo quinquagesimo nono abeunte, indictione decima elabente, beatissimo papa Nicholao uniuersaliter mundo apostolice, in Orientis partibus Constantinopoleos scilicet Cuimano imperante ac Belgradi Theodosio presulante ibidemque Dragosiao (!) priorante, mense quidem februaryo«. Tom ispravom kralj Petar Krešimir IV. daje samostanu sv. Ivana Evandeliste u Biogradu (Rogovo) neke privilegije i poklanja mu otok Žirje.¹⁸ Odmah recimo da Kukuljević¹⁹ i Rački²⁰ a prije njih i drugi tu ispravu stavljaju u god. 1059. kako i stoji u njoj. Međutim isprava je datirana prema firentinskom kalkulusu, po kojem god. 1059. traje do 24. III. 1060, odnosno, prema današnjem računanju, godina započinje sa zakašnjenjem od dva mjeseca i dvadeset pet dana. Na taj nas *kalkulus* upućuje u prvom redu boravak papinog legata Majnarda u Biogradu, koji je na put u Hrvatsku krenuo 9. XII. 1059.²¹ Obadvije verzije ove datacije donose godinu, mjesec i indikciju. Opširnija verzija ima izraze *dominante*, *abeunte* i *elabente* što neobjašnjivo proširuje dotičnu dataciju. Obje verzije sadrže pobliže oznake vladanja. Prva spominje samo Krešimirovo vladanje (Regnante Cresimiro rege Croatorum et Dalmatarum), dok druga spominje papu Nikolu (II) i cara Aleksija Komnena (beatissimo papa Nicolao universaliter mundo apostolice in orientis partibus, Constantinopoleos scilicet Cuimano imperante). Izdavaču isprave nije smetalo što je papa Nikola II. sjedio na stolici sv. Petra god. 1081–1118, smjestivši ih obadvójicu u isti vremenski period. Stoga je i ovo jedan od dokaza historičarima da je navedena Krešimirova isprava u svojoj opširnijoj verziji »sumnjiva« odnosno falsifikat.²² U svakom slučaju indikcija je (X) potpuno netočna jer bi za godinu isprave trebala stajati XII. Može se jedino pretpostaviti da je notar te isprave upotrijebio netočnu indikciju, što nije rijedak slučaj za srednjovjekovne isprave, ili je pak tokom vremena rimsko II nestalo pa je ostalo samo X, odnosno u široj verziji »decima«.

U dužoj se verziji ove datacije odaje velika počast i duboko poštivanje prema papi i njegovu legatu, ali isprava ipak nije datirana po papi, niti po bizantskom caru, već po samom Krešimiru, što ukazuje na njegovu veličinu i značenje kod benediktinaca.

U ispravi kralja Petra Krešimira IV, kojom god. 1060–1062. oslobađa ženski benediktinski samostan sv. Tome u Biogradu od svakih podavanja i poklanja mu kraljevsko zemljište Rasohaticu,²³ datacija glasi: »Anno quoque dominice incarnationis millesimo LXIX, indictione VI, mense octubri«. Sadrži dakle godinu utjelovljenja, indikciju i mjesec bez dana. Rački zadržava godinu (1069) koju donosi sačuvani prijepis pisan goticom u *Polichorionu* samostana sv. Ivana Rogovskog,

18 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 87–93.

19 Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb 1874, str. 118–120, (dalje; I. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, I).

20 Franjo RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877, str. 51–56, br. 40.

21 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 88, prema Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 502, i Miho BARADA, *Prilozi kronologiji hrvatske povijesti*, *Rad JAZU*, knj. 311, str. 187–189; Josip NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije*, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, god. I, Zagreb 1925, str. 43.

22 Franjo RAČKI, *Stari priepisi hrvatskih isprava do XII. vieka prema maticama*, *Rad JAZU*, XXXVI, Zagreb 1876, str. 159–162; Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 500, i drugi.

23 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 96–97.

str. 23 (Historijski arhiv u Zadru),²⁴ a Kukuljević tu ispravu smješta u listopad 1060.²⁵ Ostali to čine prema jednom ili drugom. Međutim, ako se pretpostavi da je »Goičo banus« koji se navodi na kraju te isprave dotični Goislauus, brat kralja Krešimira, kojeg je ovaj dao ubiti godine 1062, onda je navedena godina krajnji mogući datum te isprave.²⁶ Navedena šesta indikcija te isprave ne odgovara niti god. 1069, a niti 1060–1062. Ako bi se pretpostavilo da je samo indikcija a ne i godina pogrešno prepisana, kako to misli i Rački, onda bi ta pogreška bila samo u tome što je notar umjesto rimsko VII prepisao VI. Međutim, s obzirom da se iz sadržaja te isprave vidi da kralj Petar Krešimir daje samostanu sv. Tome imunitet, može se pretpostaviti da je izdana prije od one kojom je istom samostanu poklonio zemlju u Sidragi, a koju Rački smatra sumnjivom zbog forme i mnogih pogrešaka.²⁷ Ta potonja isprava ne sadrži formulu datacije, pa ju Rački datira prema svjedocima sa »oko 1065« godinom. Međutim, ako se prihvati mišljenje da je ban Goič ista osoba kao i Gojslav, brat kralja Petra Krešimira, koji je ubijen (prema podacima Korčulanskog kodeksa) god. 1062, ispravu bi trebalo datirati prema prvoj vijesti o vladanju kralja Petra Krešimira i navedenom podatku, to jest u god. 1060–1062.²⁸ Iz rečenog proizlazi da je Krešimirova isprava koja govori o poklanjanju zemljišta Rasohatica netočno datirana, bez obzira što navodi i godinu i indikciju, kao i neke dvije isprave Biogradskog kartulara.

Datacija na početku isprave, izdane u Šibeniku god. 1066. (25. XII) kojom kralj Petar Krešimir IV. uzima pod svoju zaštitu samostan sv. Marije u Zadru,²⁹ glasi: »Anno incarnationis domini nostri Iesu Christi millesimo sexagesimo VI°, Dukyzi Constantinopoleos imperante«, a njezin drugi dio, koji je na kraju isprave, »In die natali domini in Sibeniquo«. To je jedina sačuvana Krešimirova isprava i inače drugih hrvatskih narodnih vladara, izdana na Božić, na dan Isusova rođenja, a datirana po utjelovljenju (inkarnaciji). Naime tu je očito da su sastavljač i izdavač taj dan uzeli zato što je to veliki kršćanski blagdan i da je ta isprava zacijelo nastala prije ili poslije Božića, jer zasigurno ona nije pisana na sam Božić. Sama isprava preskače invokaciju i odmah započinje s datacijom, što se može razumjeti time što je ona sačuvana u *Kartularu* sv. Marije u Zadru (Arhiv samostana sv. Marije u Zadru, fol. 16–17r), dakle ne kao prvi izvornik, iako je ona po svome sadržaju originalna isprava.

Navedena se naime datacija sastoji od godine utjelovljenja Isusa Krista i kršćanskog blagdana Božića po kojem se onda zna dan i mjesec. Uz to sadrži i oznaku tadašnjeg bizantskog vladara. Međutim, odmah upada u oči da je to do sada prva datacija sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara koja nema indikcije. Može se pretpostaviti da taj izostavak, kao i ispuštanje invokacije i označavanje Božićem dana izdavanja isprave jesu elementi koje je izostavio, odnosno unio sam notar navedenog *Kartulara*. Isto to vrijedi i za oznaku bizantskog cara. Tu je oznaku

24 F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, str. 74–75, br. 56.

25 I. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 132.

26 Vinko FORETIĆ, Korčulanski kodex 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu, *Starine*, 46, str. 30; Miho BARADA, Prilozi kronologiji hrvatske povijesti, *Rad JAZU*, knj. 311, str. 199.

27 Franjo RAČKI, Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad JAZU*, XLV, Zagreb 1878, str. 145–146.

28 Miho BARADA, Prilozi kronologiji hrvatske povijesti, *Rad JAZU*, knj. 311, Zagreb 1957, str. 199.

29 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 102.

sastavljač unio u Krešimirovu ispravu, jer su je imale i neke druge darovnice sadržane u *Kartularu*, ne razmišljajući pri tome da li je hrvatskog vladara obvezivala ista dužnost kao i dalmatinske gradove, te da je istog tog hrvatskog kralja učinio kraljem Dalmacije.³⁰

Sličnu prethodnoj dataciji sadrži isprava kralja Petra Krešimira IV. iz god. 1066/67?, kojoj je isti *destinatar* – samostan sv. Marije u Zadru. Tomu se samostanu u toj ispravi dariva zemlja u Tokinji.³¹ Isprava je sačuvana u dvije verzije. Drugu verziju, između ostalih, donosi Kukuljević.³² Datacijom prve verzije započinje isprava a glasi: »Anno dominice incarnationis millesimo sexagesimo«, dok druge verzije: »Anno dominice incarnationis millesimo LXXII. indictione VI (X)«.

Ta je isprava u neposrednoj svezi s osnutkom benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru god. 1066, te je prepisivač po svoj prilici izostavio zadnju brojku (šest). Rački također smatra da je to bila brojka VI. Šišić je također toga mišljenja, samo što smatra da je ta isprava datirana po firentinskom kalkulusu pa bi po današnjem računanju godina spadala u god. 1067. Nasuprot Račkom Šišić tu ispravu smatra autentičnom.³³ Drugu verziju te isprave i Rački i Šišić smatraju interpoliranom zbog god. 1072, dok je Kukuljević donosi kao zasebnu ispravu pod godinom 1072.³⁴ Sasvim je vjerojatno da se radi o dvjema redakcijama iste isprave. »Dedicatio basilice«, koja se spominje u široj verziji ukazuje na vrijeme iza osnutka samostana, to jest na godinu 1066–1067. Rački je naime mislio da se radi o dvjema ispravama pa je jedan dio teksta te isprave prenio u 1092. godinu. Zaključni tekst obiju verzija dotične isprave poklapa se, osim što je u dužoj verziji umjesto biskupa Stjepana krivo unesen biskup Andrija (koji se spominje tek god. 1088–1089). U drugu verziju (širu) je također naknadno umetnuta god. 1072. s krivom sedmom indikcijom.³⁵

Prva dakle verzija datacije navedene isprave ne donosi indikciju, dok je druga donosi, ali krivo jer ne odgovara navedenoj godini. Što se tiče same godine ona je u drugoj verziji (1072) netočna, a u prvoj je nesigurna.

Isprava kralja Petra Krešimira IV. izdana god. 1066/67. u Ninu, kojom se potvrđuje samostanu sv. Krševana u Zadru posjed u Diklu kojeg je istom samostanu poklonio njegov predak kralj Krešimir II,³⁶ sačuvana je kao transumpt isprave iz god. 1067, u kojoj opat toga samostana Petar svjedoči kako je samostan stekao posjede u Diklu i na otoku Pašmanu.³⁷ Budući je ta isprava kralja Krešimira IV. sačuvana kao umetak druge isprave, izostavljena je njezina datacija, pa stoga i započinje s intitulacijom, te se o njezinoj strukturi može samo pretpostaviti da je slična ostalim njegovim datacijama, koje smo do sada donijeli i koje ćemo još donijeti.

Rački tu ispravu datira »oko 1062« godine, iako u bilješci veli, da se s obzirom na imena koja se spominju u njoj mora datirati između 1059. i 1066. godine.

30 Nada KLAJČ, *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara, Historijski zbornik*, god. XVIII, Zagreb 1965, str. 178.

31 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 104–105.

32 I. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 144.

33 Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 487, 519.

34 I. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 144.

35 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 104.

36 Ibidem, str. 105–106.

37 Ibidem, str. 106–109.

Opredjeljuje se za »oko 1062« godine iz razloga što je god. 1059–1060. lučkim županom bio Prvaneg, a u toj se ispravi kao lučki župan spominje Vlkic. God. 1066. hrvatskim biskupom bijaše Rajnerije, a u ovoj se ispravi spominje »Adam monachus, Croacie electus episcopus«. Rački iz toga izvodi da je ta isprava mogla biti napisana prije god. 1066, a on se opredjeljuje za »oko 1062« godine.³⁸ Iz riječi opata Petra koji kaže da je isprava izdana »nostris diebus«, Šišić smatra da bi to bilo otprilike između 1066. i 1067. godine.³⁹

Datacija koja se razlikuje od donešenih datacija iz isprava kralja Petra Krešimira IV. i njegovih prethodnika sadržana je u njegovoj ispravi izdanoj god. 1069. u Ninu. Tom ispravom kralj Petar Krešimir IV. poklanja samostanu sv. Krševana u Zadru otok Maon.⁴⁰ Njezina datacija glasi: »anno dominice incarnationis Iesu Christi domini nostri MLX⁰VIII⁰ indictione VII, epacta uero V, concurrense III«. Ona se dakle odvaja od prakse navedenih isprava hrvatskih narodnih vladara, a sastoji se od godine po stilu inkarnacije, indikcije, epakte i konkurente. Ista takva formula datacije nalazi se u spomenutoj ispravi o Diklu iz god. 1067, u kojoj je inkorporirana Krešimirova prethodna isprava bez datacije.⁴¹ Takva formula datacije jedini je slučaj u isprava hrvatskih narodnih vladara. Naime, redovito se datacija tih isprava nalazi odmah poslije invokacije, dok su u ovom slučaju ispred nje invokacija, arenga i intitulacija s devocijom, a sastoji se od godine i indikcije kao kontrolnog elementa dotične godine. Doduše indikcija je više puta netočno donešena što se može, između ostalog, pripisati netočnosti prijepisa ili jednostavno neznanju izdavača isprave čime obiluju isprave srednjovjekovnih kancelarija. Što se tiče upotrebe epakta i konkurenta mogućnost pogrešaka je bila također velika, jer sastavljač dotične isprave nije morao ujedno biti i dobar komputist. U ovoj je ispravi kao i u onoj o Diklu epakta krivo napisana, pa se pored ostalog i poradi upotrebe epakte te dvije datacije mogu dovesti u izvjesnu genetičku povezanost. U prvoj je epakta V. a u drugoj (spomenutoj) III. Razlika je logična ali je epakta netočna. Za pretpostaviti je da ako je isprava o Diklu iz god. 1067. poslužila kao paradigma ispravi o Maunu iz god. 1069, onda je očito da je formula datiranja starije utjecala na istu formulu mlađe. Tu se međusobnu ovisnost može i historijski objasniti. Naime sastanku u Ninu prisustvovao je i zadarski biskup Stjepan, a zna se da je sastavljač isprave o Diklu isti taj biskup. U Krešimirovu cenakulu boravili su jedan pored drugog biskup Stjepan i hrvatski biskup Anastazije. Njihovo sudjelovanje u sastavljanju isprave o otoku Maunu bilo je u skladu sa svečanim činom. Sasvim je opravdano da su se pri tome poslužili strukturom već sastavljene isprave o Diklu, te ako je u prvoj bio broj epakte III, onda je po svakoj logici u drugoj morao biti V. Navedena proširena formula datacije vjerojatno se upotrebljavala samo u ispravama koje su se svečano izdavale, kao što je bio slučaj s ovim dvjema, čime se može protumačiti utjecaj isprave o Diklu na ispravu o Maunu. Time se odbacuje pretpostavka da je kasniji falsifikator upotrijebio ispravu o Diklu za konstrukciju falsifikata Krešimirove darovnice za otok Maun.⁴²

Budući su u obima navedenim ispravama epakte krivo upotrijebljene onda je netočnost druge uvjetovana prvom. No, ako tu ne bi bilo ovisnosti jedne o drugoj

38 F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, str. 62–63, br. 45.

39 Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske povijesti*, Zagreb 1914, str. 249.

40 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 112–114.

41 Ibidem, str. 107.

42 Jakov STIPIŠIĆ, *Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069*, *Pomorski zbornik*, knj. 7, Zadar 1969, str. 819–820.

onda je u Krešimirovoj ispravi iz god. 1069. doista pogreška u epakti nastala prilikom prepisivanja. Navedenoj godini i indikciji isprave odgovara dvadeset i peta epakta, pa je u tom slučaju od rimskog XXV otpalo XX i ostalo samo V. U prilog tome je donekle i točno odgovaranje VII. indikcije MLXVIII. godini isprave.

Slijedeća formula datacije isprava kralja Petra Krešimira IV. sačuvana je iz god. 1070. (16. V) u njegovoj *potvrđi* isprave o osnutku samostana sv. Petra na Rabu.⁴³ Ta se potvrda nalazi u *Documenta diocesis Arbensis* (fol. 256 r) a nastavlja se na ispravu od početka god. 1060, pisana rukom notara Antonija Nimorea,⁴⁴ što je i razlog da se našla na kraju te potvrde. Sačuvana datacija te potvrde glasi: »Anno domini millesimo septuagesimo, indictione octaua, die sexto decimo intrante madio«. Ona je po svojoj strukturi u skladu s dosadašnjim donesenim datacijama isprava hrvatskih narodnih vladara, osim što je dotični notar te potvrde umjesto oblika »dominice« upotrijebio »domini«, ispustio izraz »incarnationis« i donio izraz »intrante«. Ta se dakle datacija sastoji od godine, indikcije kao kontrolnog elementa koji odgovara dotičnoj godini (1070), te od dana i mjeseca.

U talijanskom prijevodu isprave kralja Petra Krešimira IV. iz oko god. 1070, kojom poklanja samostanu sv. Stjepana kod Splita lokaciju za podizanje mlina na području Solina,⁴⁵ nije sačuvana datacija pa se stoga historičari razlikuju u određivanju godine njezinog izdanja. J. Stipišić je datira u oko 1070. godinu prema štitonoši Druganu koji se javlja u ispravi iz god. 1070. sadržanoj u br. 87 njegova *Kodeksa*,⁴⁶ dok Farlati,⁴⁷ Kukuljević⁴⁸ i Rački⁴⁹ u oko 1069. godinu. Prema Farlatiju Kukuljević donosi latinski prijevod te isprave, a Rački uz talijanski i vlastiti latinski prijevod.

Ispravu kralja Krešimira IV, kojom se god. 1071. (8. VII) u Biogradu određuje i potvrđuje područje rapske biskupije, skoro svi historičari smatraju očitim falsifikatom.⁵⁰ Njezina datacija glasi: »Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi MLXXI, indictione VIII, die octaua mensis iulii, tempore domini Alexandri pape urbis Rome«. Ova se datacija po svojoj strukturi poklapa s ostalim Krešimirovim datacijama u njegovim ispravama i da drugi elementi isprave ne govore o njezinom falsifikatu, prema samoj dataciji ne bismo to mogli znati. Indikcija kao kontrolni element odgovara navedenoj godini inkarnacije, a uz to je naveden dan, mjesec i papa. Deveta se indikcija ponovno javlja na kraju isprave. Datiranje po papi dokaz je da se ta isprava ipak temelji na nekim uvjerljivim starijim vrelima i da njezine podatke ne treba odbacivati zbog same činjenice da je ta isprava falsifikat. Naime iz oznake datacije po papi može se vidjeti da je kralj Petar Krešimir IV. povukao konzekvencije iz pobjede papinsko-ugarske koalicije nad njegovom kratkotrajnom vezom s Bizantom i da je priznao papinu vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom.⁵¹

43 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 114–115.

44 Ibidem, str. 114.

45 Ibidem, str. 122–123.

46 Ibidem, str. 122.

47 D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, III, str. 138.

48 I. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 133.

49 F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, str. 78–79.

50 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 123–124.

51 Lujo MARGETIĆ, O nekim vrelima hrvatske povijesti XI. stoljeća, *Historijski zbornik*, god XII/1989, Zagreb 1990, str. 129–132.

stvom papina izaslanika bio je prekinut i onaj minimalni odnos s Carigradom koji se održavao u vrijeme kralja Petra Krešimira.⁶⁸

Budući je isprava datirana po stilu inkarnacije, pa je 12. ožujka bila već u toku godina 1078. kojoj odgovara i prva indikcija, Stipišićev *Codex* je navedenu ispravu datirao u godinu 1078.⁶⁹

Datacija isprave koju većina dosadašnjih diplomatičara smatraju kao i prethodnu također falsifikatom, glasi: »Anno scilicet incarnatione domini millesimo septuagesimo octauo, die XVI mensis aprilis indictione prima«. Tom ispravom kralj Zvonimir god. 1078. (16. IV) ponovno poklanja splitskoj crkvi neka sela, zemlje, pašnjake koje su joj nekoć poklonili njegovi prethodnici.⁷⁰ Datacija se te isprave sastoji od godine inkarnacije, dana, mjeseca i indikcije koja točno odgovara dotičnoj godini. Po svojoj strukturi ta datacija odgovara ostalim Zvonimirovim datacijama u ispravama, a inače i datacijama ostalih isprava hrvatskih narodnih vladara, osim što si je notar ove potonje dopustio malo slobode i izlaska iz »šablona« umetnuvši izraz »scilicet«. Što se dakle tiče same datacije ona ničim ne ukazuje na to da je ta isprava falsifikat.

Datacija slična prethodnoj sačuvana je u ispravi kralja Zvonimira, u kojoj on oko 1. rujna iste (1078) godine stavlja cetinsku župu pod jurisdikciju splitske crkve s pravom na sve dohotke.⁷¹ Tu ispravu većina diplomatičara također smatra falsifikatom, a njezina datacija glasi: »Anno scilicet ab incarnatione domini nostri Iesu Christi MLXXVIII, indictione prima«. Ona kao i prethodna sadrži izraz »scilicet« što je po svoj prilici osobina dotičnog ili dotičnih prepisivača tih dviju isprava. Prethodna sadrži uz indikcijsku godinu samo oznaku »domini«, dok ova uz to i izraze »nostri Iesu Christi«, ali zato prethodna donosi dan i mjesec a potonja toga nema. Budući im je ista indikcija onda se prema njoj može odrediti da je ta isprava izdana prije 1. rujna navedene godine.

Kronološkim redoslijedom slijedi isprava vojvode Stjepana, kojom on stupajući u samostan sv. Stjepana kod Splita poklanja istom benediktinskom samostanu neka zemljišta.⁷² Ta je isprava sačuvana u talijanskom i latinskom prijevodu, a Rački donosi i svoj latinski prijevod.⁷³ Prijepisi te isprave ne donose formulu datacije, pa se njezina godina može odrediti u proljeće 1078.⁷⁴

Slijedeća sačuvana datacija kralja Zvonimira sadržana je u njegovoj potvrdnici iz god. 1078. kojom se (u Kninu) potvrđuje darovnicu kralja Krešimira IV. o poklonu zemlje u Tokinji samostanu sv. Marije u Zadru.⁷⁵ Ta Zvonimirova datacija glasi: »Hoc actum est in Teneno. Anno domini incarnationis millesimo septuagesimo octauo«. Ova dakle datacija po svojoj strukturi odgovara skraćenom obliku Zvonimirove datacije po godini inkarnacije. Navođenje oznake »actum« očit je dodatak sastavljača te potvrdnice, odnosno prepisivača u *Kartularu* sv. Marije u Zadru.

68 F. RAČKI, Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vieka, str. 135–136.

69 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 124.

70 Ibidem, str. 160–162.

71 Ibidem, str. 162–164.

72 Ibidem, str. 164–165.

73 F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, str. 119–120.

74 F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 572.

75 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 167.

Osporavana isprava kralja Zvonimira iz god. 1076–1078, kojom se poklanja samostanu redovnica sv. Benedikta u Splitu zemljište Pusticu u Lažanima,⁷⁶ nema datacije. U sredini njezinog teksta nalazi se *actum* ali bez *datuma*. Međutim ipak u naraciji te isprave spominje se svečanost, ali bez godine, prigodom koje se obećaje dokumentiranje odobrenog objekta isprave, to jest »in sollempnitate consecrationis ecclesie nostri episcopatus sancte Marie uocabulo.« Naše je mišljenje, kao i nekih drugih diplomatičara, da je ta isprava prijepis iz 12. st. u kojem je iz *protokola* ispuštena datacija. Navedeni *actum* u ispravi upućuje na mjesto pravnog čina, s kojim je usko vezano izdavanje isprave još u vrijeme boravka opatice Marije, u svojstvu poglavarice samostana, pred predstavnicima kraljevskog dvora. Izvornik je dakle isprave sačinjen na kraljevskom dvoru u Kninu budući je hrvatska biskupija sv. Marije bila u današnjoj Biskupiji kod Knina.⁷⁷

Kako se na ovom mjestu ne možemo upuštati u navođenje argumenata za i protiv autentičnosti navedene isprave, može se ipak napomenuti da se ta isprava može približno datirati prema svjedocima koji se spominju i u ostalim ispravama kralja Zvonimira. Šišić smatra da bi to mogla biti 1078. godina.⁷⁸ Izvornik je zasigurno imao formulu datacije u protokolu i to odmah iza invokacije jer je ta formula bila veoma ustaljena u ispravama hrvatskih narodnih vladara. Prepisivaču nije bilo važno hoće li donijeti ili ispustiti dataciju, već je njemu bio važan sadržaj isprave. On je datacije te isprave po svoj prilici naznačio na nekom drugom mjestu, a destinatar nije postavljao pitanje datuma jer je on bio preko svjedoka prisutan kao stvarnost te isprave. To nam ujedno govori da su pojedini prijepisi isprava više ili manje odstupali od forme originala, dok su se drugi doslovno držali originala.

Datacija isprave kralja Zvonimira u kojoj god. 1083. poklanja splitskom nadbiskupu Lovri zemlju Konjuštinu u Zmini,⁷⁹ glasi: »Anno quidem dominicae incarnationis MLXXXIII, indictione uero sexta«. Sadrži dakle inkarnacijsku godinu i indikciju kao kontrolni element koja odgovara dotičnoj godini. Nema oznake za dan i mjesec.

Skoro identična datacija sadržana je u Zvonimirovoj ispravi iz iste (1083) godine u kojoj se poklanja samostanu sv. Stjepana kod Splita zemlju Radunu.⁸⁰ Ta je isprava sačuvana u talijanskom, a prema njemu i u latinskom prijevodu. F. Rački uz talijanski donosi i svoj vlastiti latinski prijevod u kojem datacija te isprave glasi: »Anno incarnationis domini millesimo LXXXIII, indicione VI«.⁸¹

Slijedeća sačuvana datacija kralja Zvonimira sadržana je u njegovoj potvrdnici slobostine samostanu sv. Marije u Zadru dobivene od Zvonimirova prethodnika kralja Petra Krešimira IV. Ona glasi: »Data in Teneno in festiuitate sancti Dimetrii anno domini millesimo octogesimo VII«.⁸² Ova formula datacije odstupa od ostalih Zvonimirovih datacija što je i razumljivo jer je potvrdnicu sastavio i napisao notar *Kartulara* crkve sv. Marije u Zadru. U njoj se navodi mjesto izdanja

76 Ibidem, str. 169–170.

77 Zlatko TANODI, *Ispave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama, Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, sv. I–II, »Mandićev zbornik«, Rim 1965, str. 88.

78 F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 574, bilj. 47.

79 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 180.

80 Ibidem, str. 181–182.

81 F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, str. 139–140.

82 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 187.

isprave, blagdan i godina isprave. Prema blagdanu se može znati dan i mjesec (8. X). Ovdje je vidljivo iz formule datacije da je potvrđnica izdana prilikom krštenog imena (imendana) kralja Dmitra Zvonimira.

Datacija isprave kralja Stjepana II. (1089–1090) iz god. 1089. (8. IX), kojom se benediktinkama iz Splita potvrđuje isprava kralja Zvonimira o zemljištu Pustici u Lažanima,⁸³ glasi: »Actum est hoc apud castrum Sibinico in die prefate solempnitatis ante notitiam horum testimoniorum.«⁸⁴ Ta je isprava u jednakoj mjeri osporavana kao i navedena isprava kralja Zvonimira iz god. 1076–1078.⁸⁵ Formula donesene datacije ne odgovara dataciji isprava hrvatskih narodnih vladara. To je razumljivo iz razloga što je ova datacija opisno unešena u tekst isprave, pa stoga i sadrži »actum« i mjesto (Šibenik) izdanja isprave, ali bez godine, indikcije, mjeseca i dana. Godinu možemo odrediti tek prema drugim historijskim okolnostima isprave. Šišić veli da je izdana ubrzo po smrti kralja Zvonimira, pa ju treba staviti u godinu njegove smrti, a to je zasigurno god. 1089.⁸⁶ Dan i mjesec te isprave može se odrediti prema opisnom datumu unutar naracije te isprave. Naime do potvrđivanja Zvonimirove isprave od strane kralja Stjepana II. došlo je tako da je opatica splitskih benediktinki u pratnji nekoliko svojih samostanskih sestara došla pred kralja na blagdan Male Gospe (8. IX) i sobom donijela ispravu »nedavno preminulog kralja Zvonimira«. Taj je datum (8. IX) ustvari fiksirani datum jer je toga dana bila proslava Male Gospe gdje su se bili okupili crkveni i državni velikodostojanstvenici, a tu je priliku iskoristila splitska opatica za dobrobit svoje ustanove. Na sam blagdan kralj nije izdao ispravu nego samo obećao, a kasnije i izvršio pravni čin. Stoga navedena datacija i nije stroga formula datiranja te isprave već više opisni datum, što pak ne umanjuje istinitost sadržaja dotične isprave. I na kraju datacija nam te isprave pokazuje kako je opatica splitskih benediktinki bila u toku događaja na hrvatskom prijestolju i odmah reagirala na smjenu vladara tražeći potvrdu i garanciju od novog vladara za nekretnine svoje ustanove.

Posljednja sačuvana isprava hrvatskih narodnih vladara jest isprava kralja Stjepana II. iz iste godine kao i prethodna (1089) čija je datacija zasigurno u svezi s njegovom prethodnom ispravom. U potonjoj ispravi kralj Stjepan II. poklanja samostanu sv. Stjepana kod Splita zemljište u Raduni.⁸⁷ Sačuvana je u talijanskom i latinskom prijevodu, a Rački uz talijanski donosi i vlastiti latinski prijevod u kojem formula datacije glasi: »Anno incarnationis domini millesimo LXXXIX, indictione XII et epacta XXV«. Sastoji se dakle od inkarnacijske godine, kontrolnog elementa indikcije koja odgovara dotičnoj godini i epakte. Epakta ne odgovara dotičnoj godini i indikciji jer bi mjesto XXV. trebala biti za god. 1089. VI. epakta. To je ili pogreška prepisivača ili pogreška računanja epakti, jer XXV. epakta odgovara 1088. godini.

Nakon analize diplomatske formule datacije svih sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara koje ju imaju mogu se izvući i neke zajedničke osobitosti te diplomatske formule. U prvom redu datacija se tih isprava nalazi skoro redovito u protokolu isprave i to odmah poslije invokacije, što je znak ustaljenosti mjesta formule datacije u ispravama kancelarije hrvatskih narodnih vladara. Osam isprava odstupa od toga pravila i to isprava kralja Petra Krešimira IV. izdana u

83 Ibidem, str. 188–189.

84 Ibidem, str. 189.

85 Ibidem, str. 169–170.

86 F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 592, bilj. 3.

87 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 189–190.

Šibeniku 1066. (25. XII), kojom uzima pod svoju zaštitu samostan sv. Marije u Zadru – u kojoj je datacija odmah na početku jer se u toj ispravi nije sačuvala invocacija; isti je slučaj s njegovom ispravom iz god. 1066/67.?, kojom poklanja navedenom samostanu zemlju u Tokinji; kao i u njegovoj ispravi iz god. 1072.(?), kojom istom samostanu poklanja zemljište na »Brdima«; dok u njegovoj ispravi izdanom u Ninu 1069. kojom poklanja samostanu sv. Krševana u Zadru otok Maon, ispred datacije se nalazi i simbolička i verbalna invocacija, zatim arenga i intitulacija sa svjedocima pa tek onda datacija. U ispravi kralja Dmitra Zvonimira, kojom god. 1075. (9. X) potvrđuje splitskoj crkvi darovnicu kneza Trpimira i Mutimira o poklonu crkve i posjeda sv. Jurja u Putalju, datacija je zamijenila mjesto s intitulacijom; dok u njegovoj potvrdnici, kojom u Kninu god. 1078. potvrđuje ispravu kralja Krešimira IV. u svezi darovanog zemljišta Tokinja samostanu sv. Marije u Zadru, datacija se nalazi na kraju isprave. Isti je slučaj i s njegovom drugom potvrdnicom, kojom također u Kninu god. 1087. (8. X) potvrđuje istom samostanu slobostine koje mu je dao njegov prethodnik kralj Petar Krešimir IV. U prvim je trima ispravama najvjerojatnije u prijepisima ispuštena simbolička invocacija pa je tako datacija došla na prvo mjesto, a u zadnjim dvjema datacija je došla na kraj jer su te isprave potvrdnice, što pak znači da se u njima nije ni mogao poštivati redoslijed diplomatskih formula, a osim toga one su sačuvane u *Kartularu* crkve sv. Marije u Zadru. Isti je slučaj i s potvrdnicom kralja Krešimira IV. kojom potvrđuje god. 1070. (16. V) ispravu o osnutku samostana sv. Petra u Rabu. Dakle ostaju samo dvije isprave hrvatskih narodnih vladara u kojima formula datacije ne dolazi odmah poslije invocacije. Jedna je kralja Petra Krešimira IV. a druga kralja Dmitra Zvonimira, kako smo ih i naveli.

Međutim među sačuvanih 29 isprava hrvatskih narodnih vladara ima ih sedam koje nemaju potpune datacije, odnosno nemaju godine izdanja, pa ih Stipišićev *Codex diplomaticus* datira prema drugim povijesnim okolnostima. To su: 1. isprava vladara Trpimira izdana u Bihaćima, a koju se datira u god. 852. (4. III); 2. isprava kralja Krešimira IV. kojom poklanja samostanu sv. Tome u Biogradu zemlju u Sidragi, koju se datira u god. 1060–1062; 3. njegova isprava izdana samostanu sv. Krševana u Zadru o posjedu u Diklu, kojeg je istom samostanu poklonio njegov predak kralj Krešimir II, koju se datira u god. 1066/67. (Nin); 4. isprava kralja Krešimira IV. iz oko god. 1070, kojom se poklanja samostanu sv. Stjepana kod Splita mjesto za gradnju mlina na području Solina; 5. isprava vojvode Stjepana o poklonu nekog zemljišta samostanu sv. Stjepana u Splitu, koju se datira u god. 1078; 6. isprava kralja Dmitra Zvonimira o poklonu zemljišta Pustica u Lažanima benediktinkama iz Splita, koju se datira u god. 1076–1078; 7. isprava kralja Stjepana II. kojom potvrđuje u Šibeniku ispravu svoga prethodnika kralja Zvonimira o gore spomenutom poklonu splitskim benediktinkama. Tu se ispravu datira u god. 1089. a dan se i mjesec (8. IX) zna prema blagdanu u naraciji te isprave.

Konstantnost datacije na određenom mjestu u ispravama hrvatskih narodnih vladara i konstantni određeni dijelovi u njoj pokazuje stalnost kancelarije tih vladara bez obzira na to što se sačuvao samo mali broj njezinih isprava.

Mjesta datiranja, onih isprava hrvatskih narodnih vladara koje ih imaju, kronološkim redoslijedom jesu slijedeća: Bihaći (dvaput), Biograd (dvaput), Šibenik (dvaput), Nin (dvaput), Knin (dvaput). Dakle sve isprave koje imaju *datum geographice* imaju ga po dva puta. Međutim, većina isprava hrvatskih narodnih vladara ne donose zemljopisni datum.

Datacija isprava hrvatskih narodnih vladara može sadržavati inkarnacijsku godinu, mjesto i dan ili godinu i mjesec bez dana, ili pak samo godinu. Unutar tih triju varijanti može doći i indikcija kao kontrolni element godine. Poznato je da je indikcija u upotrebi već u V. st. i da se širila iz Carigrada i Italije na evropske srednjovjekovne kancelarije. Papinska kancelarija upotrebljava indikciju od god. 548. iako inkarnacijsku godinu u svojim ispravama upotrebljava tek u drugoj polovici 10. st. u vrijeme pape Ivana XIII. (968–970). U ispravama hrvatskih narodnih vladara indikcija se upotrebljava od samog početka djelovanja hrvatske srednjovjekovne kancelarije, dok je inkarnacijska godina nešto kasnije prisutna u njezinim ispravama. Trpimirova isprava naime sadrži samo indikciju bez inkarnacijske godine, s pobližim dodatkom »Regnante in Italia piissimo Lothario, Francorum rege«. Taj dodatak ne označuje godine vladanja već odnos vladanja Trpimira naprama kralju Lotaru. Već slijedeća sačuvana isprava hrvatskih narodnih vladara (Mutimirova iz god. 892) sadrži inkarnacijsku godinu s indikcijom. To nam pokazuje da je takva datacija uvedena u datiranje isprava hrvatskih narodnih vladara u vremenskom razdoblju između god. 852. i 892. Od tada je takva datacija ostala kao pravilo u ispravama hrvatskih narodnih vladara. Međutim potrebno je upozoriti da je indikcija u više isprava hrvatskih narodnih vladara krivo upotrebljena. Naime to je slučaj i kod drugih evropskih srednjovjekovnih kancelarija, jer njihovi notari nisu bili sigurni koja indikcija odgovara dotičnoj godini. Nama je danas taj problem riješen formulom: godina isprave plus tri dijeljeno sa ciklusom indikcije odnosno s petnaest.⁸⁸ U svim ispravama hrvatskih narodnih vladara nije uvijek upotrebljena ista vrst indikcije.

U dvije isprave hrvatskih narodnih vladara, u ispravi kralja Petra Krešimira iz god. 1069. i kralja Stjepana II. (o zemljištu u Raduni) iz god. 1089. upotrebljena je epakta, ali u oba slučaja netočno. Epakte nisu upotrebljavane u formuli datacije isprava hrvatskih narodnih vladara, osim u ta dva slučaja, a to što su netočno upotrijebljene pokazuje da je to dodatak prepisivača isprava koji je imao krivi početak za brojanje epakti. Takav je slučaj i kod drugih srednjovjekovnih isprava gdje je u upotrebi epakti vladala još veća pomutnja nego kod upotrebe indikcije.⁸⁹

Na kraju potrebno je napomenuti da je u nekolicini isprava hrvatskih narodnih vladara u dataciji navedeno ime pape, istočno-rimskog cara, pa i biskupa i priora mjesta gdje je ili za koga je bila isprava izdana. O tome je bilo više riječi u iznesenoj analizi tih datacija.

88 F. RAČKI, Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladavine narodne dinastije, *Rad JAZU*, knj. XXXV, Zagreb 1876, str. 11–13.

89 Ibidem, str. 13, prema H. GROTEFEND, *Handbuch der historischen Chronologie*, str. 12–14.

RÉSUMÉ

De vingt-neuf diplômes royaux de la dynastie nationale croate, la date de ces documents figure dans le protocole initial. Elle suit la formule de l'invocation et précède toujours celles de la souscription et de l'adresse.

La date énonce en général le temps et le lieu de la rédaction du document dans la chancellerie royale.

Les indications chronologiques des chartes royales croates sont multiples: l'année de l'ère chrétienne (l'Incarnation ou la Nativité), l'indication du quantième, de l'année du règne et de l'indiction, l'épacte, la lunaison etc. Quelques diplômes mentionnent le nom du pape, des empereurs de l'Orient et de l'Occident, des évêques et supérieurs religieux auxquels le document a été destiné etc.

Ainsi, à titre d'exemple, la charte du roi Pierre Kresimir IV (1058–1075) au monastère bénédictin de Saint Chrysogonus de Zadar a été délivrée »Anno dominice incarnationis Iesu Christi domini nostri MLX^oVIII^o, indictione VII^a, epacta uero V, concurrens III, in nostro Nonensi cenaculo residens«.